

Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi (KMÜ EFAD)

Karamanoğlu Mehmetbey University Journal of Literature Faculty

E-ISSN: 2667 – 4424

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/efad>

Tür (Type): Araştırma Makalesi

Gönderim Tarihi (Submission Date): 22/04/2025

Kabul Tarihi (Acceptance Date): 26/05/2025

Yayınlanma Tarihi (Publication Date): 30/06/2025

Atıf Künyesi (Citation): Topdemir, H. G. (2025). Anadolu Aydınlanmasının Kültürel Artalanı ve Hasan-Âli Yücel. *Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 8 (1), 89-107.

DOI: <https://doi.org/10.47948/efad.1681896>

Telif Hakkı & Lisans: Yazarlar yayımlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları Creative Commons Atıf Gayri Ticari 4.0 Uluslararası (CC BY-NC-ND 4.0) olarak lisanslıdır.

Copyright & Licence: The authors own the copyright of their published work and their work is licensed under Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International (CC BY-NC-ND 4.0).

Dergide yayımlanan makalelerin bilimsel ve hukuki sorumluluğu tamamen yazar(lar)ına aittir.

The scientific and legal responsibility of the articles published in the journal belongs entirely to the author(s).

ANADOLU AYDINLANMASININ KÜLTÜREL ARTALANI VE HASAN-ÂLİ YÜCEL*

Hüseyin Gazi TOPDEMİR**

Öz

Makalede öncelikle Anadolu Aydınlanma hareketinin mimarı olan Atatürk'ün hayatta en hakiki mürşit ilimdir sözü bağlamında çağdaşlaşma hakkındaki düşünceleri ele alınmış ve ardından da önde gelen savunucularından biri olan şair, siyasetçi ve düşünür Hasan-Âli Yücel'in Cumhuriyet Türkiye'sinin kültürel artalanına yaptığı katkıları kendi eserleri bağlamında irdelenmiştir. Cumhuriyetin temelini bilim olduğunu ve dolayısıyla da bilimin gelişimini günü gününe izlemek gerektiğini belirten Atatürk, bu amaçla bir Cumhuriyet projesi olarak bilim tarihi disiplinin kurulmasını sağlamıştır. Ardından Atatürk'ün direktifleriyle Harvard Üniversitesi'ne bilim tarihi eğitimi almak üzere gönderilen ilk bilim tarihçimiz Aydın Sayılı'nın bilim tarihi eğitimine nasıl yönlendirildiğinden ve daha sonra onun ilk bilim tarihi bölümünü kurmasından söz edilmiştir. Benzer şekilde çağdaşlaşma hareketinin başarıya ulaşabilmesi için genç Cumhuriyetin bireylerinin iyi eğitim görmelerinin gerektiğine vurgu yapılarak, bilimsel usullere göre programları hazırlanmış eğitim kurumlarının açılmasından ve öğretmenlere düşen görevler üzerinde durulmuştur. Hasan-Âli Yücel'in Cumhuriyete bakışı ele alınmış, ardından onun Cumhuriyeti yeni hayat olarak tanımladığı ve kendisini de yeni hayatın erenlerinden biri olarak gördüğü dile getirilmiştir. Rönesans ve Aydınlanma düşünce hareketleri temelinde Türk Aydınlanma programına bağlı olduğundan söz edildikten sonra Yücel'in çağdaşlaşmanın kesintisiz devam etmesi için eğitim, bilim ve kültür alanlarında nelerin yapılması gerektiğine ilişkin görüşlerine yer verilmiştir. Yapılması gerekenleri kuramsal adımlar ve bu adımların gerçekleşmesini sağlayacak kurumların inşası olarak iki aşamalı bir süreç olarak gören Yücel'in, aynı zamanda genç Cumhuriyetin kısıtlı imkanlarıyla gerçekleştirmeye çalıştığı çağdaşlaşma hareketinin kesintiye uğramaması için neler yapılacağına ilişkin görüşlerine değinilmiştir. Bunun için Yücel'in çeşitli tarihlerde yaptığı konuşmalarında dile getirdiği düşüncelerine dayanılarak tasarımlarının irdelenmesine özen gösterilmiş, özellikle eğitimin modern yöntemlerle yapılmasına yönelik çabaları, Köy Enstitüleri ve çeviri alanlarında yaptığı atılımlar öne çıkarılmaya çalışılmıştır. Bu özelliklerinin yanında Yücel'in aynı zamanda Rönesans ve Aydınlanma düşünce hareketlerinin ilke ve kurallarına hâkim bir yönetici, aydın ve düşünür olduğu da yine kendi icraatları bağlamında gösterilmeye çalışılmıştır.

Anahtar sözcükler: Anadolu Aydınlanması, Hasan-Âli Yücel, Rönesans, Bilim, Köy Enstitüleri

* 17 Şubat 2011 tarihinde Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi tarafından, Fakültenin 75. Kuruluş Yıldönümü etkinlikleri çerçevesinde düzenlenen "Hasan Ali Yücel'in Bilim ve Kültür Dünyamıza Katkıları" başlıklı panelde sunulan metnin geliştirilmiş halidir.

** Prof. Dr. Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Felsefe Bölümü, Bilim Tarihi Anabilim Dalı, ORCID: 0000-0003-4373-2781, hgtopdemir@mu.edu.tr

CULTURAL BACKGROUND OF THE ANATOLIAN ENLIGHTENMENT AND HASAN-ÂLİ YÜCEL

Abstract

The article first discusses the architect of the Anatolian Enlightenment movement Atatürk's thoughts on modernization in the context of his saying that "The truest guide in life is science", and then examines the contributions of poet, politician and thinker Hasan-Âli Yücel, one of the leading advocates of the Enlightenment movement, to the cultural background of Republican Turkey in the context of his own works. Stating that the foundation of the Republic is to be science and therefore it is necessary to follow the development of science day by day, Atatürk ensured the establishment of the discipline of Science History as a Republican project. Later, the article points how the first Turkish historian of science, Aydın Sayılı, who was sent to Harvard University to study Science History with Atatürk's directives, was directed to study and how he later founded the first Science History department. Similarly, it was emphasized then, that for the modernization movement to succeed, the individuals of the young Republic needed to be well educated, and the opening of educational institutions with programs prepared according to scientific methods and the duties of teachers were foundational. The article details Hasan-Ali Yücel's view of the Republic and states that he defined the Republic as "the new life" and that he saw himself as one of the advocates of "the new life". The article then, after pointing that he was committed to the Turkish Enlightenment program based on the Renaissance and Enlightenment movements, explicates Yücel's views on what should be done in the fields of education, science and culture for the modernization of the country to continue uninterruptedly. Yücel saw what needed to be done as a two-stage process. He identifies that necessary institutional steps and the construction of these institutions would enable the realization of Turkey's modernization. He also details his views on what needed to be done in order to prevent a potential interruption of the modernization movement that the young Republic was trying to realize with its limited means. For this purpose, the article takes care to examine Yücel's designs based on his various public speeches, and his efforts to carry out education especially with modern methods. Likewise, the article emphasizes his role in the foundation of the Village Institutes and his breakthroughs in the field of translation. In addition to these, the article argues that Yücel was also an administrator, intellectual and thinker who was well versed in the modes and principles of the Renaissance and Enlightenment movements.

Keywords: Anatolian Enlightenment, Hasan-Âli Yücel, Renaissance, Science, Village Institutes

Giriş

Batı kültür çevresinin modern kimliğine kavuşmasını sağlayan Rönesans ve Aydınlanma düşünce hareketleri zaman içerisinde birer düşünce formu olarak bütün dünyaya yayılmıştır. Bazı toplumlar, bilim, felsefe ve sanat gibi entelektüel kültür unsurlarına ve bu unsurlarda zaman içerisinde kaydedilen ilerlemelere yeterince aşina olmadıklarından veya bu etkinlik biçimleriyle geç tanıştıklarından dolayı kavrayış yetilerini gerektiği ölçüde geliştirememiş, bu yüzden de zihinsel dönüşümlerini zamanında gerçekleştirememişlerdir. Günümüzde hâlâ bu türden toplumların bulunduğu bir hakikattir. Bununla birlikte, başlangıçta entelektüel kültürün temel etkinlik alanlarıyla ilgisi yokmuş gibi görünen pek çok toplum, ilerleyen zaman içerisinde giderek uluslararası bir yarışa dönen bu alanlardaki gelişmeleri izlemeleri gerektiğini ve nihayetinde ister istemez yarışa katılmalarının gerekliliğini geç de olsa idrak edebilmiştir. Dolayısıyla Rönesans ve Aydınlanma düşünce hareketlerinin, entelektüel kültür alanındaki başarıların hem yerel hem de evrensel gelişim çizgisinin biçimlenmesinde etkin ve belirleyici bir rol oynadığı açıktır. Bu etkilenimin somut izlerinin rastlandığı bir diğer Aydınlanma hareketi de Cumhuriyet ile Anadolu'da gerçekleşmiştir.

Bilginin Aydınlanğından Cumhuriyete

Cumhuriyetin kurulması şüphesiz olağanüstü bir başarı öyküsüdür. Bir toplumda erdemin, bilginin, cesaretin, yüksek insanlık değerlerinin korunduğunda, hür ve bağımsız

yaşama azmine ve kararlılığına sahip çıkıldığında nelerin başarılabilceğinin destansı öyküsüdür. Cumhuriyeti kuran kadrolar, her şeyden önce dünyada olup bitenleri yakından takip etmelerinin gerektiğinin bilincinde olduklarından, yirminci yüzyılın tam anlamıyla bir bilgi çağı olacağını öngörebilmişler ve Cumhuriyeti kurar kurmaz kısa süre içerisinde Anadolu Aydınlanmasını oluşturmak için gerekli kurumları ve kuruluşları hızla hayata geçirmeye girişmişlerdir. Kuruluşu gerçekleştirilmeden önce, yani henüz zihinlerinde bir tasavvur hâlindeyken, Cumhuriyetin temelini entelektüel kültürün gerekliliklerine göre atılacağını ve bu gerekliliklerin gerektirdiği şekilde yapılandırılacağını tasarlayan Mustafa Kemal Atatürk (1881-1938) ve arkadaşları, sağlam ve güvenilir bilginin, yani bilimin ve onun uygulamaya dönüştürülmesiyle oluşturulan tekniğin tek gerçek güç olduğunun bilincinde olduklarını sözleriyle ve davranışlarıyla her fırsatta göstermişlerdir. Bugün Cumhuriyetin anıtsal bilim ve kültür merkezlerinden biri olarak varlığını sürdürmekte olan Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesinin cephesinde yazan “Hayatta en hakiki mürşit ilimdir, fendir” özlü sözü bizlere Cumhuriyetin kuruluş sürecinde hiçbir şeyin tesadüfiliği taşımadığını açıkça göstermektedir. Atatürk’ün dünyanın o günkü ahval ve şeraitini gözler önüne sermek için dile getirdiği bu sözün devamı şöyledir:

“Dünyada her şey için, maddiyat için, maneviyat için, muvaffakiyet için, en hakikî mürşit ilimdir, fendir; ilim ve fennin haricinde mürşit aramak gaflettir, cehalettir, dalâlettir. Yalnızca, ilim ve fennin yaşadığımız her dakikadaki safhalarının tekâmülünü idrak etmek ve terakkiyatını [ilerlemelerini] zamanında takip eylemek şarttır.” (Kocatürk, 1984: 116-117)¹

Bu sözün analitik değerlendirmesine girişmeksizin birkaç hususa hemen değinmek yararlı olacaktır. Öncelikle belirtilmesi gereken ilk husus, ifadede yer alan *ilim* kelimesinin aslında bugünkü anlamıyla *bilim* değil, daha çok *bilgi* (Topdemir, 2025: 524-552) demek olduğu hatırlanmalıdır. Bilgi ise üst -meta- bir kavram olduğundan *bilim*, *felsefe*, *sanat*, *din*, *okült* ve *teknik* olmak üzere birçok çeşide sahiptir ve elbette salt bilgi olmaları bakımından hepsinin değerli olduğuna şüphe yoktur. Zaten sözde de bu duyarlılık net bir biçimde gözetilmiş, uygarlaşma çabasına girecek toplumlara yol gösterecek bilginin ancak bilimin ürettiği bilgi olacağı açık ve net biçimde dile getirilerek, bilim ve teknik öne çıkarılmıştır. Aristoteles’in (MÖ. 384-322) dediği gibi, zaten insanın doğasını veya insan olmanın mahiyetini oluşturan evrensel karakteristiklerinden birinin bilme arzusu olduğuna şüphe yoktur. Zira insanın doğası gereği bilmeyi arzuladığının en önemli kanıtının duyumdan keyif alması olduğu ortadadır (Aristoteles, 1985: I, 980a). Dolayısıyla bilmek için yönelmek ve ardından bilgi elde etmek ve elde edilen bilgiden keyif almak insanın doğası gereği olduğuna göre, burada yukarıda alıntılanan sözün gereğini yapmak için bir seçimde bulunmak ve uygarlık yaratacak bilgiye özel bir önem atfetmek kaçınılmaz bir gereklilik hâline gelmektedir. Atatürk’ün bu gerekliliğe açık bir göndermede bulunduğu ortadadır. Peki, neden? Çünkü Atatürk tarih boyunca gerçekleşen büyük düşünsel gelişmelerin, onlara koşut

¹ Atatürk’ün bu tümcesinin içerisinde yer aldığı paragraf dikkatlice incelendiğinde, sadece bilim ve tekniğe değil, aynı zamanda bilimin ışığında bir eğitimin gerekliliğine de göndermede bulunduğu anlaşılmaktadır: *“Dünyada her şey için, maddiyat için, ma’nevîyat için, hayât için, muvaffakiyet için en hakikî mürşid ilimdir, fendir. İlim ve fennin hâricinde mürşid aramak gaflettir, cehâlettir, dalâlettir. Yalnız; ilmin ve fennin yaşadığımız her dakikadaki safhalarının tekâmülünü idrâk etmek ve terakkiyatını zamânında tâkib eylemek şarttır. Bin, ikibin, binlerce sene evvelki ilim ve fen ve lisânın çizdiği düstûrları, şu kadar bin sene sonra bugün aynen tatbika çalışmak elbette ilim ve fennin içinde bulunmak değildir. Çok mes’ud bir his ile anlıyorum ki, muhataplarım bu hakikatlara nüfûz etmişlerdir. Mes’udiyetim yükseliyor. Şununla ki, muhataplarım taht-ı talim ve terbiyelerinde bulunan yeni nesli de bu hakikatin nurlarıyla tulû’una müessir ve âmil olacak surette yetiştireceklerini vaa’d eylemişlerdir. Bu, cümlemiz için iftihâra şâyân bir noktadır.”* Bkz. Aydın, 1992: 2.

olarak ortaya çıkan büyük toplumsal ilerlemelere eşlik ettiğini biliyordu. Başka bir deyişle, bilimsel ilerlemeyle toplumsal gelişmelerin koşutluk içerdiği konusu onun için apaçık bir hakikatti. Buna ek olarak entelektüel tarihin gelişimi içerisinde önceleri güce yani bilgiye sahip olmak erdem olarak görülürken, geçen zaman içerisinde bilginin Francis Bacon'ın (1561-1626) düşündüğü biçimde doğaya hükmetmenin, yani onu değiştirmenin ve dönüştürmenin aracı olacak şekilde güç (Bacon, 1904: 383) diye tanımlandığından ve benimsendiğinden de haberdardı. Aşağıdaki sayfalarda kısaca Anadolu Aydınlanmasının bir evresi olması dolayısıyla üzerinde durulacak olan Türk bilim tarihinin kuruluş öyküsü de zaten, başka bir kanıt gereksinim duyulmayacak kadar, bu durumu açık ve seçik olarak göstermektedir. Ancak daha önce birkaç hususa daha değinmek gerekmektedir.

Modern dönemden itibaren bilginin ışığında doğanın ve doğada olup bitenlerin gizlerini çözmeyi başaran insanın, gerçek gücün belirli bir yöntem dâhilinde elde edilen bilgilerden oluşan bilim olduğunu fark etmesi gecikmemiş ve giderek Atatürk'ün haklı ve yerinde tespitiyle bilim hayattaki en hakiki mürşit olarak kabul edilmiştir. Bilime dayalı bu gelişim sürecini sevk ve idare eden ise ilerleme düşüncesidir. Atatürk'ün neredeyse bütün özlü sözlerinde bu düşüncenin yer aldığını görmek mümkündür. Peki, ilerleme fikrinde Atatürk'ün dikkatini çeken husus neydi? İlerlemenin modern dönemin başlarından itibaren Avrupa'da gerçekleşen siyasi, iktisadi ve bütün kültürel yenilenme hareketlerinin âdeti meşruiyet formu olarak kabul edilmesi idi. Bu yaklaşım ve bakış açısıyla Avrupa hem uygarlığın timsali hem de galip olmanın somut göstergesi görünümü arz etmekteydi. *Gençliğe Hitabe*'sinde geçen şu belirlemeler Atatürk'ün olup bitenlerden beklenenin çok ötesinden haberdar olduğunu açıkça göstermektedir: “İstiklal ve cumhuriyetine kastedecek düşmanlar, bütün dünyada emsali görülmemiş bir galibiyetin mümessili olabilirler.”² Bu haberdar olmaya karşılık, geliştirilen farkındalığın mahiyetini ve derecesini ise *Nutuk*'ta yer alan şu tümcelerden çıkarsamak olanaklıdır: “Efendiler, bilirsiniz ki, hayat demek, mücadele ve çarpışma demektir. Hayatta başarı, mutlaka mücadelede başarıyla mümkündür. Bu da manevi ve maddi kuvvete, güce dayanır bir durumdur.” (Atatürk, 2020: 296) Galibiyet gerçek güç demek olan akıl etmeye, bilime ve teknolojiye sahip olmayı gerektirir. Demek ki gerçek güce sahip olmayan ulusların, bugün de çok iyi bir şekilde gözlemlendiği üzere, bağımsız, özgür ve demokratik bir hayat sürmeleri mümkün değildir. Öyleyse yukarıdaki sözün daha derin anlamını şu şekilde belirlemek mümkündür: Tarihte emperyalist devletlerin gördüğü en umut kırıcı, buna karşın mazlum halkların gördüğü tek umutlandırıcı savaş olan Kurtuluş Savaşı'nı kazanan; yeniden aydınlık yarınlara doğru emin adımlarla yürüme azim ve kararlılığını ortaya koyan Türk halkına, yalnızca savaş meydanlarında değil, uygarlaşma sürecinde de yol gösterecek stratejiyi belirleyen Atatürk, bilimlerde gerçekleşen gelişmeleri doğru bir biçimde görmüş, kalıcı zaferin ancak çağdaş uygarlığın temel dayanaklarına, ilkelerine, yöntemine ve kurallarına, kısacası gereklerine uymakla mümkün olacağını kavramış ve bu sözü dile getirmiştir. Demek ki, bilimin ışığında ve yol göstericiliğinde geleceğe doğru atılmak kayıtsız ve şartsız bir gerekliliktir. Cumhuriyetin bu duygu ve düşünceler ışığında kurulduğunun, bunun tesadüfen değil bilinçli bir seçim olduğunun en açık göstergesi ise Atatürk'ün *Onuncu Yıl Nutku*'nda yer verdiği şu özlü ifadesidir: “Türk milletinin yürümekte olduğu ilerleme ve medeniyet yolunda, elinde ve kafasında tuttuğu meşale müspet ilimdir.”³ Atatürk'ün bu şiar ile hareket etmesine ve Cumhuriyet'in ilanından sonra, bu düşüncelerini uygulamaya geçirecek kurumları ve kuruluşları hızla kurmasına (Topdemir &

² <https://www.ktb.gov.tr/TR-96304/ataturk39un-genclige-hitabesi.html> (Erişim: 10.04.2025).

³ <https://www.ktb.gov.tr/TR-96294/10-yil-nutku.html> (Erişim: 10.04.2025).

Unat, 2019: 375-390) bazı kimseler acaba neden şaşırırlar ki?

Bir diğer yönüyle de hayatta en hakiki yol göstericinin müspet, yani deneysel bilim olduğuna göndermede bulunan ifadeye ilişkin ayrıca şu hususları da belirtmek yerinde olur: İnsan, uygarlık sürecinde bilimden başka yol göstericilerin de olabileceğini düşlemiş, düşünmüş ve onların peşinde gitmiş olmakla birlikte, geline son noktada sağlam ve güvenilir niteliklerinden dolayı hayatta en gerçek yol göstericinin bilim olduğunu idrak edebilmiştir. Çağdaş uygarlık düzeyine ulaşp geçilecek ise bilimin ve aklın ışığında hareket etmek kaçınılmazdır. Bilimi ayrıcalıklı kılan ise bilgi elde etmek için izlediği bilimsel denilen yöntemdir. Öyleyse bilim gibi ilerleme kaydetmek isteyen diğer bilgi dalları da bilimin sonuçlarını dikkate almalı ve en azından bir yöntem dâhilinde hareket etmeleri gerektiğini idrak etmelidirler. Bilimle, bilimin yöntem ve kurallarıyla bağdaşmayan izlenceler aramak bilgisizlik ve dalalet içinde kaybolup gitmek demektir. Öyleyse şimdi Atatürk'ün bu sözünün *"ilim ve fennin yaşadığımız her dakikadaki safhalarının tekâmülünü idrak etmek ve terakkiyâtını zamanında takip eylemek şarttır."* kısmını ele almak uygun olacaktır. Sözün bu kısmında bilimsel gelişmeleri ve bu gelişmelerin uygulamalarını doğru biçimde anlamamanın ve zamanında sahip olmanın şart olduğu açıkça belirtilmektedir. Bu durumda geriye bunun nasıl yapılacağı sorusuna cevap bulmak kalmaktadır. Aşağıdaki öykü aslında cevabın da büyük önderin zihninde çok önceden biçimlendiğini göstermektedir.

Bir Cumhuriyet Projesi Olarak Bilim Tarihinin İnşası

Her daim uygarlaşmaya ilişkin sorunlara ilgi duyduğu ve bunları zihninde derinlemesine irdelediği bilinen Atatürk, 1933 yılının lise mezuniyet sınavlarının yapıldığı Ankara Erkek Lisesine kalabalık bir devlet erkânıyla katılmaya (Sayılı, 1996: 59-67) karar verir. Hem Anadolu Aydınlanmasının mahiyetinin belirlenmesinde hem de Türk bilim tarihinin temellerinin atılmasında özel bir zaman dilimini oluşturan bu kararın tesadüfi olmadığı kısa süre sonra anlaşılacaktır. Genç Cumhuriyetin entelektüel alt yapısının sınırlarının çizildiği bu sınav sürecinin önemli anlarına ilişkin detaylar her şeyi gözler önüne sermektedir: Atatürk'ün ve beraberindeki heyetin sınavda bulunmak istediklerini lise yönetimine bildirmeleriyle birlikte, sınav düzeni bu katılıma uygun şekilde ayarlanır ve son sınıf öğrencileri sırayla heyetin huzuruna çağırılırlar. Her konuda soruların sorulduğu bu mezuniyet sınavına altıncı kişi olarak amacı su mühendisi olmak olan, böylece hem teorik hem de pratik bir uygulamaya sahip bir meslek edinmek isteyen Aydın Sayılı (1913-1993) çağırılır. Sayılı'nın kendisinin söylediğine göre, yaklaşık 1 saat 20 dakika süren sınavının dikkat çeken yönü ise sınavı sadece Atatürk'ün yapmış olmasıdır. Sınav büyük ölçüde tarih-coğrafya konuları etrafında oluşturulan sorular ve Sayılı'nın verdiği cevaplarla devam etmiş, zaman zaman harita üzerinde veya tahtada uygulamalı olarak tamamlanmıştır. Sınav sonucunda birkaç arkadaşı gibi Sayılı da beş üzerinden beş alarak başarılı olmuştur. Ancak Atatürk Sayılı'nın diğer tam not alan arkadaşlarından daha iyi olduğuna dikkat çekmek veya onu özel kılmak için sınav tutanağında notunun devamına el yazısıyla "çok iyi" yazmayı ihmal etmemiştir. Hem Sayılı hem de ülkemiz için tarihî bir an olan bu sınavın ardından Atatürk'ün emri doğrultusunda Millî Eğitim Bakanı Reşit Galip Bey, Sayılı'yı bakanlığa çağırarak ve yükseköğrenimi konusundaki beklentilerinin ne olduğuna ilişkin düşüncelerini sormuştur. Sayılı, bakana su mühendisi olmak istediğini belirtmiştir. Bunun üzerine önceden konu hakkında bilgi sahibi olduğu ve Sayılı'nın cevabını da gözeterek zihninde müzakere ettiği anlaşılan Reşit

Galip Bey, “Herkes kanal ve baraj yapabilir. Sen kendine daha geniş bir kültür tabanı üzerine oturan bir meslek seçsen daha iyi olmaz mı? Tarihçi olmak istemez misin?” şeklinde bir öneride bulunmuş, Sayılı da öneriyi düşünceğini ve ailesiyle görüşükten sonra kararını bildireceğini söyleyerek ayrılmıştır. Sayılı gibi bakanlık yetkilileri de konu üzerine ciddiyetle eğilerek, hem öğrencinin fiziğe duyduğu ilgiyi karşılayacak hem de tarihe olan merakını giderecek bir disiplin ve araştırma alanı olarak bilim tarihi alanında yükseköğrenim görmesinin uygun olacağına karar vermişlerdir (Sayılı, 1996: 59-67).

Bu tarihlerde özgün bir biçimde yeni parlamaya başlamış olan bilim tarihi eğitimi yalnızca Amerika’daki birkaç üniversitede verilmekle birlikte, yüksek lisans ve doktora düzeylerini de kapsayacak şekilde, disiplinin kurucusu George Sarton’ın (1884-1956) öncülüğünde Harvard Üniversitesi’nde yapılmaktaydı. Konuya yakından vakıf oldukları anlaşılan Millî Eğitim Bakanlığı ve o sırada henüz kurulmuş olan Türk Tarih Kurumu yetkilileri bu bilgiler ışığında Sayılı’ya öneride bulunmuş, Sayılı da kararını bu yönde vermiştir. Böylece “*birer kıvılcım olarak gidip, alev olarak dönecek*” (Özata, 2007: 28)* gençler arasına katılarak Amerika’ya gönderilen Sayılı, 1942 yılında Harvard Üniversitesi’nde Amerika’da ve bütün dünyadaki ilk bilim tarihi doktorasını almak şan ve şerefine kavuşmuştur. Bu üstün başarısının ardından Türkiye’ye dönen Sayılı, nihayet 1952 yılında, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi’nde ülkemizin ilk Bilim Tarihi Kürsüsünü kurmuştur (Sayılı, 1996: 66-67). Şu hâlde “*ilim ve fennin yaşadığımız her dakikadaki safhalarının tekâmülünü idrak etmek ve terakkiyâtını zamanında takip eylemek*” için dünyadaki ilk örneklerine benzer bir şekilde bilim tarihi araştırmalarına başvurulacağı açıkça ve kesin olarak karara bağlanmış olmaktadır.

Böylece ulusların tarihsel süreç boyunca geçirdikleri gelişmeyi dikkate alan Atatürk, bilimin bugünkü gelişmişlik düzeyine ulaşmadan önce insanların deneyimlerini aklın ışığında birer yol gösterici hâlinde kullandıklarını ve bu sürecin sonucunda bilimin en güvenilir yol gösterici olduğunu kavradıklarını açıkça belirlemiş, dolayısıyla artık uygarlık yolunda ilerlemeyi kendisine bir düstur hâline getirmiş olan yüce Türk ulusunun, yukarıda değinildiği üzere, elinde tuttuğu meşalenin bilim olacağını kesin bir söylemle ifade etmiştir. Çünkü Atatürk toplumlararası yarışmada bir toplumun geri kalmasının, gücünü ve saygınlığını yitirmesinin nedeninin başta bilim olmak üzere entelektüel kültür unsurlarına gereği gibi önem ve değer vermemesi olduğunu her fırsatta vurgulamış, büyük bir ulus olmanın ancak uygarlıkta en ön safta bulunmakla, entelektüel kültür ürünleriyle donatılmakla, dolayısıyla da bu kültür alanlarında tüketen değil, üreten olmakla gerçekleştirebileceğini her daim öngerebilmiştir. Çünkü yukarıda dipnot 1’de verilen “Hayatta en hakiki mürşid ilimdir” sözünün devamında iki önemli hususu kesin bir şekilde dile getirdiği görülmektedir. Birincisi “*Bin, iki bin, binlerce sene evvelki ilim ve fen ve lisanın çizdiği düsturları, şu kadar bin sene sonra bugün aynen tatbiki çalışmak elbette ilim ve fennin içinde bulunmak değildir.*” tümcesinde içerilen bakış açıdır. Çünkü ifadede çok net bir şekilde entelektüel başarımları günü gününe izlemek ve ona göre hareket etmek bir keyfiyet değil zorunluluk olarak bildirilmektedir. İkincisi ise bu sözün devamında yer alan düşüncedir: “*Mes’udiyetim [mutluluğum] yükseliyor. Şununla ki, muhataplarım taht-ı talim ve terbiyelerinde [eğitim öğretim makamında] bulunan yeni nesli de bu hakikatin nurlarıyla [ışıklarıyla] tulû’una [doğuşuna] müessir [etkili] ve âmil [neden] olacak surette yetiştireceklerini vaa’d [söz vermiş] eylemişlerdir.*” Bu işi hakkıyla yerine getirecekler ise bilimin ışığında oluşturulmuş modern ve çağdaş bir eğitim

* (Sözün kaynağı Sadi Irmak’ın anılarıdır.)

sistemiyle yetişmiş bireyler olacaktır. Bu bireyler ise onları yetiştirme makamında bulunan öğretmenlerce geleceğe hazırlanacaklardır. Demek ki Atatürk, bilime büyük önem vermenin yanında, eğitimimizin bilim zihniyeti için zafer yollarını açacak mahiyet ve doğrultularda vurgulanmasına da büyük önem vermiş ve özen göstermiştir. (Sayılı, 1996: 67) Çünkü insanların sadece bilimsel etkinliğe yönlendirilmesiyle değil, onu gerçekleştirenlere de saygı ve itibar gösterdikleri zamanlarda bilimler gelişebilir (Sayılı, 1963: 15) ve ancak bu yoldan bilimsel zihniyetin egemen olduğu uygar bir toplum yaratılabilir. İşin aslına bakılırsa, zaten bilim tarihi incelemelerinin gösterdiği en değerli kazanımlardan biri budur. Bilim tarihinin bu bakış doğrultusunda ve söz konusu söylemin belirleyiciliğinde, bir Cumhuriyet projesi olarak kurulmasının esas nedeni de bu hedeflerin gerçekleştirilebilmesini sağlamaktır. Bunun için hummalı bir çalışma sürecinin gerekliliğini gören yöneticiler, alanda çalışabilecek donanımına sahip bireylerin yetişmesine, disiplinin kurumsal ve uygulamalı şekilde öğrenilmesini sağlayacak eğitim yapılanmasına yönelik girişimleri derhal başlatmıştır. Amaç Cumhuriyetin olması gereken bir biçimde tam ve eksiksiz olarak kuruluşunun tamamlanması ve devamlılığının sağlanmasıdır. Doğal olarak bunların elde edilebilmesi için de koşulsuz olarak hayata geçirilmesi gereken bazı bilimsel, düşünsel ve kültürel eylemler gerekmektedir. Yapılması gereken bu eylemler daha sonra Atatürk Devrimleri olarak tarihte yerini alacak olan büyük yeniliklerdir. Bunların hepsinin bu makalenin konusunu oluşturmadığı ortadadır. Amaç da bu değildir zaten. Sınırları, kaynağı, yöntemi ve hedefleri belirlenmiş bir Cumhuriyet, Atatürk sonrasında da bu doğrultuda yol almayı sürdürmüştür. Bu nedenle burada, büyük ölçüde, ilerleyen süreçte Cumhuriyetin entelektüel alt yapısını koruyacak ve geliştirecek önemli girişimlere imza atmış olması dolayısıyla Hasan-Âli Yücel'in (1897-1961) bilim, kültür ve eğitim alanlarındaki düşünceleri ve uygulamaları irdelenmekle yetinilecektir.

Yeni Hayatın İnşası

Başta Yücel olmak üzere, dönemin siyasi ve idari kadrolarını oluşturan bireyler için şüphesiz Cumhuriyet demek “yeni hayat” demektir. Bu hayat gündelik hayatın olağan koşulları da dâhil olmak üzere, bir dizi entelektüel veya zihinsel yeniyi kapsamaktadır. Bu yenilerin hayat bulması ve kalıcı hâle gelebilmesi için geniş çaplı bir kurumsal yenilenmeye gereksinim vardır. Bunun için son derece isabetli bir şekilde aşağıdaki hususların behemehâl yerine getirilmesi zorunluluk olarak görülmüş ve gereği yapılmıştır:

1. Bilimsel çalışmaların sevk ve idare edilmesi de dâhil olmak üzere, entelektüel kültürün felsefe, sanat, hukuk ve dil gibi bütün formlarının bilimsel temellere dayalı bir şekilde inşası ve devamlılığının sağlanması için üniversiteler, enstitüler ve diğer araştırma kurumları açılmıştır.⁴
2. Entelektüel kültürün bütün alanlarında dünya ile boy ölçüşecek nitelikte bilim ve düşün insanların yetiştirilmesi için yurt dışında akademisyenler ülkeye davet edildiği gibi (Erdem, 2012: 383-385), yukarıda değinildiği üzere gençlerin yurt dışında en iyi biçimde yetiştirilmesi sağlanmıştır.

⁴ Konunun üniversite raporu bağlamında ele alındığı bir değerlendirmesi için bkz. Ali Rıza Erdem, “Atatürk’ün Liderliğinde Üniversite Reformu: Yükseköğretim ve Bilim Tarihimizde Dönüm Noktası”, *Belgi*, Sayı 4 (Yaz 2012/II), Denizli: Pamukkale Üniversitesi, 2012, s. 380-383.

3. Kim tarafından ve nerede üretildiğine bakılmaksızın, geçmişin sağlam ve güvenilir bilgilerini edinmeye acil gereksinim olduğundan, bütün dünyaya örnek olacak şekilde doğu ve batı kültür çevresinin klasikleşmiş yapıtlarının kurumsal ve devamlılığı olacak şekilde çevrilmesi⁵ gerçekleştirilmiştir.

İnsanlık tarihi boyunca büyük uyanışların ve yaratıcı tekamülün gerçekleştiği zaman dilimlerinde karşılaşılan ve büyük benzerlik taşıyan Cumhuriyetin inşa, geliştirme ve devamlılığını sağlama ve güvence altına alma programının yukarıdaki hususlar ışığında kalıcı bir şekilde hayata geçirilmesini sağlayan kimselerin başında şüphesiz Yücel gelmektedir. “*Mühim olan, şu veya bu olmak değil, kendimizin ne olduğunu bilmektir*” (Yücel, 1971: 7) ilkesine göre hareket etmeyi benimsemiş olan Yücel, kaleme aldığı *Yeni Hayat* başlıklı şiirinin son satırında “*Biz yeni hayatın erenleriyiz!*”⁶ diyerek, Cumhuriyetin yeni hayatın içinde neşvünema bulacağı, başka bir deyişle, adalet, kalkınma ve mutluluk gibi, insanlığın yüksek ideallerinin inşa edilebileceği bir yönetim biçimi olduğunu belirtmiş olmaktadır. Aşağıdaki cümleler Cumhuriyet hakkındaki düşüncelerinin açık ifadeleridir.

“Diğer yönden memleket Cumhuriyetinde büyük bir ekonomik hamlenin verileriyle maddi hayatta hayli ilerlemeler yapmıştır. Yollar, limanlar, elektrikleme hareketleri, ziraatın makineleşmesi ve tarım istihsalinin artışı gibi hususlar, bu ilerlemenin verimli neticeleridir. Köylüye sağlanan geniş kredi imkanları, asırlardır murabahacının [tefecisi] elinde inleyen bu vatandaşları ferah çıkarmıştır. Bilhassa petrol meselesinin ele alınması, iktisadi gelişmemiz için geniş imkanlar sağlayacaktır. Bütün bu işleri yürütecek, gerçekleştirecek yetkide vatandaşların yetiştirilmesi, başlı başına bir dava olarak elimizde ve karşımızdadır. Ecnebi sermayeye memleketimize girme imkanını hazırlayan zihniyet, bu işleri kendi unsurlarımızla yapma ve tahakkuk ettirme zorundadır. Şu hâlde Fizik ve Kimya gibi Müsbet Bilim mensuplarının artması, kıymetli mühendislerimizin çoğalması ve bütün teknik alanlarda vazife alacak Türk vatandaşının kuvvetli ve kalabalık bir ekip haline gelmesi, milli ihtiyacımız ve emelimizdir.

Görülüyor ki, bir yandan milletin maneviyata karşı duyduğu susuzluk, diğer yandan maddi hayatı nizamlayacak Müsbet Bilim ve Teknikte yetişip kuvvetlenme zarureti; bugünkü Türkiye’nin, bütün medeni dünyada olduğu gibi, iki kanatlı ana meselesidir. Uçmak ve yükselmek için her ikisine birden kıymet ve ehemmiyet vermek durumdayız. İlmin ve Tekniğin en son verilerini öğrenmemiz ve kullanmamız ne kadar derin bir zaruret ise milli varlığımızın üstün ve gerçek tanıdığı manevi kıymetlere de o derece önem vermemiz icap ediyor. İstikbalimizin emniyeti, her iki kuvvet arasında kuracağımız ahenktedir. Maddi vasıfları yükselmiş, fakat milli, ahlaki ve manevi duyguları zayıf bir ferdin “İyi Vatandaş” ve “İyi insan” olmasına imkân var mıdır? Bir millet için hakiki saadet kaynağı bu muvazeneyi ferdi varlıklarında kurmuş olanların büyük bir çokluk vücuda getirmesindedir.” (Yücel, 1971: 18-19)

⁵ Çeviri etkinliklerine ilişkin bkz. Yücel Bulut, “Hasan-Âli Yücel: İcraatları ve Eserleriyle Bir Eğitim Bakanının Portresi”, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, (s. 665-684), Cilt: 6, Sayı: 12, 2008, İstanbul: Bilim ve Sanat Vakfı, s. 671-677.

⁶ Hasan-Âli Yücel’in 1925 yılında kaleme aldığı *Yeni Hayat* şiirinin tam metni için bkz.: A. M. C. Şengör, *Hasan-Âli Yücel ve Türk Aydınlanması*, Ankara: TÜBİTAK Yayınları, 2005; Hasan Anamur, “Hasan-Âli Yücel ve Bir Aydınlanma Yolu Olarak Çeviri”, 100. *Doğum Yıldönümünde Hasan-Âli Yücel*, (18 Şubat 1998, Ankara), Ed.: Songül Boybeyi, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, 1998, s. 130-131.

Metinde birkaç husus hemen dikkat çekmektedir. Öncelikle Cumhuriyetin kuruluşuyla birlikte başlatılan yatırımlar sonucunda maddi anlamda kalkınma ve ona bağlı olarak da refah artmıştır. Maddi kalkınma hamlesini yönetecek bireylerin yetişmesi ise diğer bir önemli sorunu oluşturmaktadır ki bunun çözümü nitelikli eğitimidir. Bunun için kuramsal ve uygulamalı bilimlerde yeterli insanın eğitilmesi hem ulusal bir gereksinim hem de çağdaş uygarlık amacının gerekli kıldığı zorunlu bir hedeftir. Bu hususları net biçimde ifade eden Yücel'in sözlerinde dikkat çeken bir diğer yön de maddi zenginleşme ve kalkınma yolunda ilerleme kaydeden Cumhuriyetin ivedilikle kalkınma hamlesini gerçekleştirmesi gereken ikinci ayağının ise manevi alan olduğunu belirtmiş olmasıdır. Demek ki Cumhuriyet iki hususta başarılı olmak zorundadır: 1) Bilim ve teknolojiye güçlenmek; 2) İnsanların hak ve hakikati olmazsa olmaz hayat ilkesi yapmalarını sağlayacak manevi bilgi ve bilinç kazanmaları. Bu konuyu “iki kanatlı” meseleye benzetmesi ve “Uçmak ve yükselmek için her ikisine birden kıymet ve ehemmiyet vermek durumdayız.” demesi ise gerçek kalkınmanın bir bütün olarak, maddi ve manevi, kültürel kalkınmayla gerçekleşebileceğine duyduğu inancını göstermektedir. Çünkü yeni hayatın erenlerinden biri olarak Yücel, hayatın bir bütün; kültürün bir bütün ve uygarlığın bir bütün olduğunun bilincindedir. Cumhuriyeti kuran kadrolar ve Yücel için o yüzden kültür en önde gelen meseledir ve kültürel zenginlik ve kalkınma sorunlarının çözülmesi için Cumhuriyetin hakkıyla inşa edilmesi temel bir gerekliliktir.

Hayat hikayesi incelendiğinde görüleceği üzere, bütün ömrünü modern Türkiye'nin kurulmasına, aynı zamanda çağdaş uygarlığı temsil eden devletlerin düzeyine çıkmasına ve bütün bunlar gerçekleşirken de Türk kimliğinin korunmasına adanmış Yücel, bunun için eğitim, bilim ve kültür alanlarındaki sorunların çözülmesine yönelik çalışmalara öncelik vermiştir. Bu düşünce hareketinin form ve içeriğinin belirleyici motifi elbette Atatürk'ün “Cumhuriyetin temeli kültürdür” ilkesi olduğuna şüphe olmamakla birlikte, bunun gereği gibi gerçekleştirilebilmesi adına büyük çaba gösteren Yücel, evrensel vasfını kaybetmeksizin Türk toplumunun Cumhuriyetle birlikte başlayan yeniden varoluş bilincini canlı tutacak ve sürekliliğini sağlayacak bir hümanist hareketin mimarıdır. Bu hümanist hareket, Rönesans ve Aydınlanma düşünce hareketlerinin sonucunda doğan klasik hümanizmden daha çok, Cumhuriyetin kurulduğu sıralarda Sartre tarafından dillendirilen ve bilim tarihi temelli kurgulanan yeni hümanizme yakınlık taşımasıyla belirginleşmektedir. Sartre, “medeniyet bir bütündür”⁷ görüşünden hareket ederek, medeniyetin ve ana kurucu unsurlarından biri olan bilimin bir bütün olmasını savunmakta, yani insanlığın ortak mirası olarak görmekte, bu yüzden bilim tarihi çalışmalarıyla her bir toplumun katkısının gün yüzüne çıkarılmasını önemsemektedir. Bütün dünyanın entelektüel başarımları karşısında sergilenen bu vaziyet alışığı yeni hümanizm olarak adlandıran Sartre, bu yapıldığında sadece bugün için gelişmiş görülen toplumlar değil, gelişmekte ve hatta entelektüel kültüre katkı yapmaktan uzakmış gibi görünen toplumlar da umutlarını kaybetmemiş olacaklardır. Başka bir deyişle, dün karanlıkta olanlar

⁷ Sartre'ın tüm meslek yaşamı boyunca üzerinde ısrar ettiği birbirine bağlı iki fikir “insanlığın birliği” ve “bilimin birliği” ya da “bilginin birliği” fikirleriydi. “... Çünkü bir şey, bilim -en azından daima klasik olmuş bölümü- tüm dünyanın ortak düşüncesidir; o, her tür keyfiliğin dışta bırakıldığı, aydın kesimin üzerinde anlaştığı ve tartışma alanının ötesinde muvakkaten konmuş tüm olay ve teorilerden düzenlenmiş bir bütündür. Klasik bilimin alanı uluslararası imtiyazlı bir alandır, çünkü bilim her zaman bütün insanların ortak mirasıdır. Üstelik, bilim insani ilerlemenin gerçek mihverini oluşturur ve sosyal organizasyonun temel metotlarını ve gerçek prensibini ortaya koyar (Sayılı, 1996, s. 120).”

bugün nasıl aydınlığa çıktıysa biz de çıkabiliriz umudunu kazanabilirler. Bu düşünceler uzun zaman Avrupa'daki entelektüel topluluklarca savunulmuştur. Nitekim önemli bilim tarihçilerinden biri olan Matthias Schramm'a (1928-2005) göre de "Bilimler tarihi insanlığın ortak mirasıdır" ve bir başka bilim tarihçisi Fuat Sezgin (1924-2018) için de bu iddia insanlığın entelektüel mirasını aydınlatmaya en uygun yaklaşımın (Sezgin, 2019: 35) ifadesidir. Bütünüyle Sarton'ın düşüncelerinden kaynaklandığı anlaşılan bu yaklaşıma göre insanlığın ilerlemesi pozitif bilginin gelişmesine dayanır ve bir bilim dalının gelişimi diğerinin gelişimiyle doğrudan ilintilidir. Bu, *bilginin birliği* demektir; diğer taraftan bilimin gelişimi tek bir insana değil, insanların ortak çabasına bağlıdır, bu da *insanlığın birliği* anlamına gelir; bu iki birlik ise büyük bir hakikatin iki yönünü (Sarton, 1924: 9-11) oluşturur. Bu açıdan bilim tarihi çalışmalarının ne denli önemli olduğuna dikkat çekmek adına Sarton bilim tarihini "yeni hümanizm (Sarton, 1924: 9)" diye adlandırmaktadır (Topdemir, 2024: 74). Bu açıklamalar ışığında Yücel'in medeniyet hakkındaki düşüncelerine geri dönersek, düşüncelerindeki ayrıntı kendiliğinden açıklık kazanmış olacaktır. Konu hakkındaki düşüncelerini *Tercüme* dergisinin ilk sayısına yazdığı Giriş yazısında şöyle ifade etmektedir:

"Medeniyet bir bütündür. Şarkı, garbı, yeni veya eski dünyası şahsiyet farklarıyla bu bütünün birer tezahürü sayılabilir. Biz Türkler, tarihin türlü çağlarında ona yeni unsurlar katmış ve ondan, bizim için yeni olan unsurları hiç taassup göstermeden bol bol almışızdır. Sıklet merkezini Avrupa'da tutmakta olan medeniyet bütününe Tanzimat ve daha evvelki uyanma devresinden beri Türk Cemiyeti de teveccüh etmiş bulunuyor." (Yücel, 1940: 1)

Bu sözleri dikkate alındığında, Schramm gibi Yücel'in de Sarton'ın düşüncesinden hareket ettiği önemli ölçüde açığa çıkmaktadır. Diğer taraftan her fırsatta bireyi ve bireyin bilim ve sanat gibi yüksek yaratıcılık gerektiren alanlarda yeterli, bilgili ve yetkin olmasını önemseydiğini vurgulayan Yücel için, yukarıda belirtildiği üzere, önemli olan bireyin kim olduğunu bilmesidir ki bu onun tarihsel ve kültürel bilince verdiği önemi gözler önüne sermektedir. Çünkü tarih bilmeden, kültürü tanımadan kim olduğunu bilmek olanaklı değildir (Güvenç, 1998: 24). Bu yüzden de insanlığın ortak mirası olan bilim, felsefe ve sanat gibi entelektüel faaliyetlere katılmak, pay almak, katkı yapmak ve teşvik etmek zorunluluktur. Bütün bu hususlar göz önüne alındığında ise Yücel'in, Atatürk'ün düşünsel hedeflerini gerçekleştirmek için ne denli büyük azim ve kararlılık içerisinde bulunduğunu söylemek gerekmektedir. Başka bir deyişle yeni hayatın hedeflerini şu şekilde ifade etmek mümkün görünmektedir: Bilimsel ilerlemeye dayalı toplumsal kalkınma, refahın büyütülmesi ve adaletin inşası. İlerlemeye bağlılık. Deneysel bilimin toplumsal ilerlemenin eksenini oluşturduğuna olan güven duygusu. Aydınlanma düşünce hareketinin temel ilkelerine sadakat.

Yüreklice Düşünen Bireylerden Evrensel Barışa

Kim olduğunu bilen bireyler, şüphesiz ki yine Atatürk'ün yeni nesillerin mimarları olan öğretmenlerden beklediği "*Fikri Hür, İrfanı Hür, Vicdanı Hür*" bireylerdir. Bu bireyler akıllarını başkasına teslim etmeksizin, büyük Aydınlanmacı filozof Immanuel Kant'ın (1724-1804) dediği gibi "Yüreklice Düşünen (Kant, 1984: 213)" bireylerdir. Kant'ın başka bir söylemi dikkate alındığında, bu bireyler içsel özgürlükleriyle temellendirdikleri erdemleriyle var olmuş bireylerdir. Çünkü onlar bilirler ki, "*Erdem*", ..., *içsel özgürlüğe dayandığı ölçüde, insanlar için olumlu bir buyruk da içerir, yani tüm kapasitelerini ve eğilimlerini [akıl] gücü altına ve dolayısıyla kendi*

üzerindeki otoriteye yerleştirmek; bu buyruk, kişinin duyguları ve eğilimleri tarafından yönetilmesine izin verme yasağına [ilgisizlik görevi] eklenir. Çünkü akıl yönetimin dizginlerini eline almadıkça, bu duygular ve eğilimler insanlar üzerinde efendilik oynayacaktır.” (Horkheimer & Adorno, 2002: 74-75) Öyleyse insanın her türlü zaafından kaynaklanan eğilimlerden kurtulması için, duygularına, düşüncelerine, eylemlerine ve inançlarına akıl eşlik etmelidir. Başkaca Aydınlanmak mümkün değildir. Çünkü;

“Kişinin kendisi için düşünmesi, hakikatin en yüksek mihenk taşı kendi içinde (yani kendi aklında) araması anlamına gelir ve her zaman kendisi için düşünme düsturu aydınlanmadır. Dahası, bu düsturda aydınlanmayı bilgide görenlerin hayal ettiğinden daha az şey vardır, zira bu düstur kişinin bilgi kapasitesini kullanmasında olumsuz bir ilkedir ve çoğu zaman bilgi zengini bir kişi bilgiyi kullanırken en az aydınlanmış kişidir. Kişinin kendi aklını kullanması, kabul etmesi gereken her şey hakkında, onu kabul ettiği zemini veya onu kabul etmekten kaynaklanan kuralı, aklını kullanması için evrensel bir ilke haline getirmeyi mümkün bulup bulmadığını her zaman kendine sormaktan başka bir şey değildir. Herkes bu testi kendisi için uygulayabilir ve batıl inanç ve coşkunun, onları nesnel temellerde çürütecek bilgiye sahip olmaktan uzak olsa bile, bu incelemeyle hemen ortadan kalktığını görecektir. Çünkü o sadece aklın kendini koruması düsturunu kullanmaktadır. Bu nedenle eğitim yoluyla bireysel konularda aydınlanmayı sağlamak çok kolaydır; genç zihinleri bu düşünceye alıştırmak için sadece erken başlamak gerekir. Ancak bütün bir çağı aydınlatmak çok uzun zaman alır, çünkü bu tür bir eğitimi yasaklayan ya da zorlaştıran pek çok dış engel vardır.” (Fleischacker, 2013: 13)

Kişinin kendisi için düşünmesi, en yüksek mihenk taşı olarak kendisini görmesi... bunu evrensel bir buyruk ve alışkanlık hâline getirmesi... Cumhuriyetin sunduğu yeni hayatın erenleri olan bireylerden tam olarak beklediği budur. Bunun ne anlama geldiğini tam olarak anlamak için şu hususun açıklanması önemlidir. On sekizinci yüzyılda Kant'ın dışında da şüphesiz pek çok filozof vardı, ama sadece içlemi ve kapsamı belirlenmiş tek bir Aydınlanma söz konusuydu. Yoksa ... kültürel eleştirmenlerden, dinî şüphecilerden ve siyasi reformculardan oluşan çok farklı disiplinlere mensup kalabalık bir grup son derece iddialı bir programda birleşmişti: Laiklik, hümanizm, geniş çaplı bir özgürlük programı, yani her şeyden önce birçok biçimiyle özgürlük - konuşma özgürlüğü, ticaret özgürlüğü, kişinin yeteneklerini gerçekleştirme özgürlüğü, etik ve estetik, tek kelimeyle insanın dünyada kendi yolunu çizme özgürlüğü... Kant bu nedenlerden dolayı Aydınlanmayı insanın kendi kendine dayattığı vesayetten çıkması olarak tanımladı ve slogan olarak Sapere aude'yi önerdi: 'Bilmek yürekliliğini göster', yani keşfetmenin riskini al, sınırsız eleştiri hakkını kullan, özgürlüğün yalnızlığını kabul et. Yetişkin ve sorumlu bir varlık ancak böyle olunabilirdi. (Guy, 1966: 3-4) Bu hâliyle anlaşıldığında, yani bilmeye cesaret eden, düşünmeyi hayatın rehberi kılan ve bilimin aydınlığında yürüyen bireylerin ortaklığı olan Aydınlanma, aynı zamanda uluslararası barışın da olmazsa olmaz koşuludur. Zira uygarlıklar arasındaki dayanışma ancak bilimin ve kültürün evrensel unsurlarının uygarlıklar arasındaki geçişkenliğiyle kurulabilir. Bunu evrensel barışın temel dinamiği kabul eden Yücel, aşağıdaki satırlarda gösterildiği üzere, haklı ve yerinde bir belirlemede bulunarak, *“Kendi güvenliğimizi diğer milletlerin emniyet ve rahatında arıyoruz”* demektedir ve bu bağlamda bütün dünya milletlerini tanımak, anlamak ve saymak; kapalı bir kültürde mahpus kalmayarak insanlığın ortak kültür kaynaklarına gitmeyi temel bir düşünce sistemi olarak ileri sürmektedir. Çünkü ona göre insanları bilgiye ulaştırmak yetmez, onlara barışçıl ilkeler kazandırmak da gerekir. Bunun yolu

da bütün dünyada eğitimi bu ilkelere dayandırmaktan geçer. Buna ihanet etmek, insanlığa yalnızca ölüm ve felaket getirecektir. (Yücel, 1998:163-164) Böylece Atatürk'ün bir diğer vecizesinde dile gelen "Yurtta Barış, Dünyada Barış" idealinin önemini vurgulayan ve devrimci yapısına göndermede bulunan Yücel, bu düzleme ulaşılmasının da ancak her ulusun eğitim anlayışını bireyin haklarını tanıyan demokrasi ilkeleri üzerine dayandırmasıyla olanaklı olacağını bildirmektedir. (Yücel, 1998: 164) UNESCO tarafından 4 Kasım 1945 tarihinde Londra'da toplanan kurucu Bakanlar Konferansına Türkiye'yi temsilen katılan Yücel, konferansta dile getirdiği fikirlerin hem kendisinin hem de Hükûmetin görüşü olduğunu belirttikten sonra, bu konudaki kanaatlerini şöyle ifade etmiştir:

"Türkiye Cumhuriyeti, Birleşmiş Milletlerin Eğitim ve Kültür konferansına gerçek bir inanla büyük ümitle katılıyor. Çünkü, milletlerin ortak insanlık prensipleri etrafında toplanmasını öteden beri dünya barışının ana şartı saymaktadır. Biz buraya son yirmi yıl içinde, insanlığın yeni isteklerine uymak için bütün kurumlarında inkılap yapmış yeni nesillerini barış sevgisiyle, milletlerarası dostluğa inanla yetiştirmiş bir milletin mümessilleri olarak geliyoruz. Türkiye Cumhuriyeti kurulduğu günden beri kendi emniyet ve rahatını başka milletlerin emniyet ve rahatında aramıştır." (Yücel, 1971: 284-285)

Bu sözleriyle evrensel barış ve dostluğun kalıcılığına göndermede bulunmasının ardından Yücel, "İnkılapçı Türk Devletine Milli Eğitim esasları şunlar olmuştur" diyerek ilkeleri sıralamıştır:

- a) Bütün dünya milletlerini tanımak, anlamak ve saymak.
- b) Kapalı bir kültürde mahpus kalmayarak insanlığın ortak kültür kaynaklarına gitmek.
- c) Vatandaşlar arasında ırk, din, dil, sınıf ayrılıkları gözetmemek.

Bu fikirlere inanmış bir millet, insan haklarını başarı ile müdafaa etmiş ve edecek milletlerle elbette beraber olacaktır. Birleşmiş milletlerin, eğitim ve öğretim alanında yapacakları iyi iş birliğini dünya barışının temeli sayıyoruz. Milletleri savaşa olduğu kadar barışa da hazırlamakta, eğitimin ne büyük bir rol oynadığını son yılların olayları meydana koymuştur. İkinci Dünya Harbi, nasıl bazı milletlere aşılana "insanı küçümseme" duygusundan çıkmışsa, devamlı bir barışı da "insana saygı" esasına dayanan milletlerarası bir eğitim sağlayacaktır. İnsanlığın bilgiye ulaştırılması kâfi değildir. Onlara barışçı prensipleri de aşılama lazımdır. Yüksek seviyeye varmış toplumlar politik organlarının milli hobbilikleri yüzünden felakete sürüklendiler. Kültürde ve teknikte ön safa geçmiş Avrupa'nın kültür öncüleri arasında bazı milletler bir kaç yıl içinde Orta çağ kafasına dönecek kadar gerilediler. Artık milletleri birbirine yaklaştıracı fikirde sevk edecek prensipleri yaymak ve bütün dünyada eğitimi bu prensiplere bağlamak zamanı gelmiştir." (Yücel, 1971: 285-286)

Uygarlaşmada, ulusal ve uluslararası barışta ve dostlukta eğitimin görevini bu şekilde doğru bir biçimde belirleyen Hasan-Âli Yücel, çağdaş uygarlık düzeyine ulaşmak ve geçmek için yapılması gerekenleri de en ince ayrıntısıyla planlamış ve bu idealin gerçekleşmesi için bireylerin entelektlerini çağdaş dünyanın bilim, kültür ve sanat başarılarıyla eğitmekten geçtiğini öngörmüştür. Yücel, Türk ulusunun bu düzleme gelmesinin ancak böyle bir eğitim sonucunda "artık kurtarıcı aramak gereksiniminden kurtulmasıyla" (Uluğbay, 1998: 2) olanaklı olacağını çok doğru bir biçimde belirlemiştir. Hem uluslararası barışın sağlanması hem de ulus olarak çağdaş uygarlık düzeyine çıkmak için bireylerin zihinlerinde deneysel bilimin somut başarılarını isteme düşüncesi yaratmak gerektiğini çok iyi kavramış olan Yücel, bu amaçla bir yandan her düzeyde

eğitim kurumu açarken, diğer yandan da bu eğitim kurumlarında eğitim verecek çağdaş, dinamik ve yetkin öğretmenlerin yetişmesine gayret etmiştir. Eğitimin temel unsurlarından olan bilginin kalıcı hale getirilmesi ve eğitimin temelinde yer almasının sağlanması için de uygarlık yaratan bilgilerin doğulu ve batılı kaynaklarının Türkçeye çevrilmesini sağlamıştır. Çünkü Yücel, “yeni hayatın” özeğinde yer alan hümanizmin gerçekleşebilmesi için, tarihin değişik zaman dilimlerinde ortaya konulmuş ve tam anlamıyla klasikleşmiş, entelektüel atılımı sağlayacak nitelikte bilim, felsefe ve sanat eserlerinin doğru bir biçimde çeviri⁸ yoluyla kültür dünyamıza kazandırılmasının ve yeni hayatın erenlerinin bu kaynaklarla bağ kurmalarının sağlanmasının önemini ve bunun bir seçim değil, çağdaş dünya karşısında olması gereken bir vaziyet alış olduğunu çok iyi kavramıştı. Zaten yeni hayat Türkiye Cumhuriyeti’nin modern, yani yeni ve çağdaş, yani zamanın gerektirdiği niteliklere sahip bireylerden oluşan toplumu ifade etmektedir. Bu nedenle Yücel, bu yeni hayata ve onun gerçekleşme biçimi olan Cumhuriyete bütün benliğiyle inanmış ve bağlanmıştı. Bu nedenle Atatürk devrimlerini her daim durağan değil, dinamik olan yenileşme hareketleri olarak gördü. Çünkü ona göre, “Atatürk’ün yaptığı ihtilal, bir garplılaşma hamlesi idi. Bu sebeple askeri ve siyasi sahada donup kalmadı. [Duhamel’in]⁹ Makalesinde dediği gibi o ihtilal, gene bu sebeple haşin olmadı. Sosyal ve moral bir mahiyet aldı. Onu sathi görmek hatadır. Atatürk, başımızdan fesi atıp şapkayı giydirirken beynimizden Orta çağı çıkarıp ruhlarımıza Yeniçağı sokmak istedi. Taassup adamları ona dinsiz dediler. Yanlıştı. Çünkü Yeniçağ, Orta çağdan daha az dindar değildir. İkisi arasındaki başkalık bugünkü müsbet bilim ve tekniğin değiştirdiği anlayıştan gelen bir başkalıktır; o kadar!..” (Yücel, 1956: 86) Bu ifadeler olağanüstü bir kavrayışın ürünüdürler. Zira hem Atatürk devrimlerinin ve yeniliklerinin biçimsel değil özsel olduğunu doğru bir biçimde dile getirmektedirler hem de Orta çağ ve Yeni çağ karşılaştırması gerçek bir hümanizm anlayışının izlerini taşımaktadır. Bugünün bireyinin, inanıyor olması bakımından, çünkü bireylerden daha az inançlı olduğunu söylemek savunulabilir bir düşünce değildir.

Bilimsel İlerleme ve Bilginin Toplumsallaşması

Olup bitenlerden, oluş ve bozuluşa uğrayan her şeyden kaynaklanan her türlü soruna bilimsel çözüm üretilebileceğini düşünmek hem bilime güven duymak hem de bilimsel tutum oluşturmak demektir. Bir toplumda bilimsel başarıların sayısının artması tek başına toplumu bilgi toplumu yapmaya yetmez. Aynı zamanda bilginin toplumsallaşmasını, yani bireylerin bilimsel bilgiyi talep edecek şekilde eğitilmelerini de şart koşar. Başka bir deyişle bilimsel başarılarla dayanmak, sadece toplumsal kalkınma ve kültürel zenginleşme açısından değil, aynı zamanda bireylerin ilerlemiş toplumlarda gözlemlendiği biçimiyle bilgiye kolayca ulaşmalarının sağlanacağı bir kültürel ortama kavuşturulmasını da gerekli kılmaktadır. Bu gerçeğin bilincinde olarak Yücel’in, İkinci Dünya Savaşı’nın bütün yıkıcılığının ve yakıcılığının hissedildiği yıllarda bile bir dizi kültürel programı uygulamaya sokmayı başarması her türlü takdirin ötesindedir. Uygarlaşma hamlesinin kesintiye uğramaması için bu zor zamanlarda Birinci Neşriyat

⁸ Yücel döneminde gerçekleştirilen çeviri etkinliğinin mahiyeti ve çevrilen eserler hakkında değerlendirmeler için bkz. (Anamur, 1998: 115-133).

⁹ Fransız Akademisyen Georges Duhamel, *Yeni Türkiye Bir Garp Devleti* (1954) başlıklı bir kitap kaleme almış, ayrıca Cumhuriyet Gazetesi’nde “Doğu-Batı Düşünü (31 Mart 1954)”, “Efsane ve Bilgi (5 Nisan 1954)”, “Aydın Yetiştirmek (2 Nisan 1954)” başlıklı birkaç yazı yazmıştır. Hasan-Âli Yücel de aynı gazetede “Duhamel’in Dedikleri (11 Nisan 1954)” başlıklı bir değerlendirme yazısı kaleme almış, özellikle Duhamel’in ilk yazısında yer verdiği “*Türk milleti, artık bizim için, batılı milletlerin en doğulusudur.*” sözü üzerine bu değerlendirmelerde bulunmuştur.

Kongresi'ni (2-5 Mayıs 1939) ve Birinci Millî Eğitim Şûrası'nı (17-29 Temmuz 1939) toplamış, On Yıllık Neşriyat (1 Mayıs 1939) ve Birinci Devlet Resim ve Heykel Sergilerini (31 Ekim 1939) açmış, Ankara Devlet Konservatuvarı'nı (20 Mayıs 1940), Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü'nü (1944) kurmuştur. Yine bu dönemde insanlık tarihinin en seçkin eğitim modellerinden biri olarak kurulan Köy Enstitüleri (17 Nisan 1940) eğitim faaliyetine başlamış, İkinci Milli Eğitim Şûrası'nı (15-23 Şubat 1943) toplamış¹⁰, İslâm (1940) ve İnönü Ansiklopedilerinin (1943) yayımlanması gerçekleştirilmiştir. Ders kitapları gözden geçirilmiş, bilim ve meslek alanlarındaki terimlerin Türkçeleştirilmeleri ve standartlaştırılması sağlanmış, Üniversitelerin özerkliğini teminat altına alan 4936 sayılı Üniversiteler Yasası (13 Haziran 1946) çıkartılmıştır. Gerçekleştirilen bu etkinliklerin ve kültürel yapılaşmayı kurumsal alt yapıya kavuşturma girişimlerinin her birinin düşünsel art alanı Atatürk tarafından oluşturulan genç Cumhuriyetin *çağdaş uygarlık düzeyine ulaşma ve geçme* (Anamur, 1998: 119; Bulut, 2008: 675-683) hedefini gerçekleştirmek üzere atıldığı dikkatlerden kaçmayacak denli açık ve seçik olarak ortadadır.

Olağanüstü maddi sıkıntıların yaşandığı bir zaman diliminde kurulan Cumhuriyetin kısa sürede bu türden kültürel atılımları gerçekleştirmesi ve bunun da hümanist bir anlayış ve yaklaşımla başarılması, yukarıda vurgulandığı üzere, Atatürk devrimlerinin neden donup kalmadığının da cevabını vermektedir. İnsanı gözetken, bilimselliği ölçüt alan, değer yargılarına saygılı bir yapılanma içerisinde çağdaşlaşma hedeflerinin tek tek gerçekleştirilmesi yolunda kararlı şekilde yürüyen Hasan-Âli Yücel'in çeviri etkinliğini ve yeni eğitim birimlerinin kurulmasını bu bağlamda hayata geçirdiği çok açıktır. Devlet Konservatuvarının mezuniyet töreninde yaptığı konuşma (3 Temmuz 1941) onun bu vasıflarını ortaya koymaktadır: *"Bir gün bizim gibi bütün insanlığın idrâk edeceğine inanmış bulduğumuz Türk hümanizmasının yepyeni bir safhası, Devlet Konservatuvarının bağrından doğmaktadır. Türk hümanizması, beşer eserine istisnasız kıymet veren, ona zamanda ve mekânda hudut tanımayan hür bir anlayış ve duyustur. Hangi milletin olursa olsun insanlığa yeni bir düşünüş, yeni bir duyuş getiren her esere bizim yüreklerimizin besleyeceği his, ancak saygı ve hayranlıktır."* (Yücel, 1993: 99; Anamur, 1998: 126-127) Şu hâlde bir kez daha belirtmelidir ki Hasan-Âli Yücel, Cumhuriyetin yeni erenlerinden biri olduğunu derinden duyumsayan bir siyaset ve kültür insanıdır ve insanlığın evrensel değerlerine saygılı, kendi öz benliğini muhafaza etmeyi her zaman önde tutan bir entelektüeldir. Bir diğer karakteristik özelliğinin ise bilim, düşün ve sanat insanlarına gösterdiği kadirşinaslığı olduğunu belirtmek gerekir. Çağdaş dünyada gözlemlediği kültürel gelişme ve iktisadi kalkınma arasındaki koşutluktan hareket eden Yücel, ulusal kalkınma meselesini de *en hakiki mürşit ilimdir, fendir* anlayışı çerçevesinde ele almıştır. Şu sözleri yeterince aydınlatıcıdır:

"Biz ilmi beşer [insan] zekâsının kendi hudutları içinde kapanıp birtakım maharetli oyunlar yapması şeklinde anlamıyoruz. Bizce hayata müteveccih [yönelik] olmayan ilmin kıymeti yoktur. İnsan, yaşamak ve yaşatmak için var olmuştur. Eserleri de böyle olmalı. Bu itibarla yüksek ilim müesseselerimizin, hattâ en nazarî [kuramsal] mevzularda bile, hareket noktası olarak, bizi, en yakın realite olan Türk Milletini ve onun yaşadığı aziz Türk Vatanını, topraklarımızın altında ve üstünde canlı ve cansız bütün varlıkları tetkik [inceleme] mevzuu ittihaz etmesi [olarak görmek] ilk prensibimizdir." (Yücel, 1993: 94)

¹⁰ Birinci Milli Eğitim, İkinci Milli Eğitim şuralarında ele alınan konular ve kararlar ile Köy Enstitüleri ile ilgili detay bilgisi için şu kaynağa bakılabilir: Şinasi Sönmez, *Eğitim ve Siyasette Hasan-Âli Yücel*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 2000.

Birinci Coğrafya Kongresi'nin açılışında söylenen bu cümlelerden, ilk anda dikkat çeken yön uygulamaya yönelik bilimsel bilgiyi öne çıkarmasıdır: *"Bizce hayata yönelik olmayan bilimin kıymeti yoktur."* Bu ifadesi aslında yukarıda değinildiği üzere, ulusal veya toplumsal kalkınmanın temelinde bilimsel tutumu, bilimsel ilerlemeyi ve bilime dayalı yapılanmayı öne almak istediğinin açık bir göstergesidir. Bu yaklaşımı Rönesans ruhunun derin izlerini taşımaktadır. Başka bir deyişle düşüncelerinin asıl ayırt edici boyutu on yedinci yüzyılda formunu kazanmaya başlayan Aydınlanma hareketine bu yoldan göndermede bulunmasıdır. Bilindiği üzere, on yedinci yüzyıla egemen olan "bilgi gücüdür" anlayışıdır ve bu anlayışın başlatıcısı olarak da Francis Bacon (1561-1626) gösterilmektedir. Bacon, ünlü *Novum Organum* adlı çalışmasının girişinde artık *"insanın kendi sorunlarının kaynağının aslında aklını kullanmamasının olduğunu anladığını"* belirttikten sonra, *"kendi düşünme yetisini gerektiği şekilde kullanmamasının sonucunda da doğaya karşı derin bir cehaletin ve bu cehaletin bir sonucu olarak da sayısız yoksunluğun ortaya çıktığının farkına vardığını"* belirtmektedir. Ona göre *"bu nedenle, zihin ve doğa arasındaki ilişkinin tamamen yeniden kurulabileceği ya da en azından önemli ölçüde iyileştirilebileceği bir yol bulmak için her türlü çabayı göstermesi gerektiğine karar verdi."* Bunları söyledikten sonra, bu durumun nedeninin ise *"doğayı araştırmak için kullanılan genel insan aklının iyi temellendirilmemiş ve düzgün bir şekilde inşa edilmemiş"* olmasında gören Bacon'a göre insan aklı *"temeli olmayan görkemli bir saray gibidir."* (Bacon, 2003: 2)

İnsan aklının sağlam ve güvenilir bilgi edinme yöntemini keşfetmesiyle birlikte bilimsel buluşların hızlandığını gören Bacon, haklı olarak bilimi doğa üzerinde hakimiyet kurmayı sağlayacak güç diye tarif etmiştir. Çünkü Bacon, kendi zamanındaki bilimlerin durumunun ne zenginleşmiş ne de çok ilerlemiş olduğunu; aklın doğa üzerindeki hakkını kullanabilmesi için insan aklına geçmişte olduğundan çok daha farklı bir yol açılmasının ve yeni yardımcıları tasarlanmasının gerektiğini çok iyi kavramış, o yüzden yeni bir yöntem, yeni bir organona, yani yeni bir zihin aygıtına (tümevarımsal mantık) ihtiyaç olduğunu görmüştü. Bu yoldan edinilecek doğa bilgisi gerçek bir güç olacağından, ona göre bu güç sayesinde insanların o yüzyılda içinde bulundukları ekonomik ve sosyal yetersizliklerin aşılmasını sağlamak mümkün olacaktır. Başka bir deyişle, söz konusu edilen güç, yukarıda söylendiği üzere, insanın *"kendi düşünme yetisini gerektiği şekilde"* kullanabilmesinden doğacak güçtür. Çünkü bilim insanının görevi doğayı araştırmak ve onun sağlam bilgisini bulup ortaya çıkarmaktır. Bilimde ilerleme ancak bu şekilde sağlanabilir. Bilimsel ilerleme ise insanlığın refahı, zenginliği, maddi ve manevi kurtuluşu için olmazsa olmaz bir gerekliliktir. Çünkü bilimle insanlığa yararlı birçok yeni buluş gerçekleştirmek olanaklıdır. Bu yüzden Yücel bakanlık yaptığı süre boyunca yeni okullar, fakülteler ve araştırma merkezleri kurmayı kaçınılmaz görev edinmiştir. Ankara Üniversitesi, Fen Fakültesi'nin açılmasıyla ilgili meclis görüşmelerinde *"Yeni açacağımız Fen Fakültesi, bu büyük bilim bütününe yeni bir parçasını teşkil edecek Müspet bilimin bugün milletlerin mukadderatında ne derece yakın müessir olduğu çoktan anlaşılmıştır. Fakat bu anlayışın gerçekleştirilmesi imkân ve zamanda şartlanmıştır. Her fırsat, yeni bir müessese kurmak için, yeni bir ilim, yeni bir fen yuvası kurmak için bize hamle veriyor."* (Yücel, 1999: 95) demiştir.

Hasan-Âli Yücel, sadece bilim kurumları açmak için çaba göstermiş bir aydın ve siyaset insanı değildir. Aynı zamanda bilime ve bilim insanına her türlü olanağın sağlanmasının gerekliliğini de çok iyi kavramış birisidir. Bu nedenle yine meclis görüşmeleri sırasında *"Yalnız hoca mesleğine bu sahada girmiş olanlara şahsi servetlerinin artık teminine muktedir olamadıkları, maddî vesaiti, makineyi ve aleti temin etmek lâzımdır. Bu, Devletin işidir. Devlet bunu vazife olarak yakından ele"*

aldıkça ve yaptıkça hocaların içerisinde kaşifler, bilim arayıcıları tabîi olarak yetişeceklerdir.” (Yücel, 1999: 97) diyerek bilime ve bilim insanına destek olunmasının gerekliliğini dile getirmiştir. Konunun daha da dikkat çeken yönü bu desteğin öğrencilere de verilmesinin gerekliliğinden söz etmiş olmasıdır. Kurulacak fen fakültesinin yatılı olup olmayacağı sorulduğunda verdiği yanıt gerçekten dikkat çekicidir:

“Bizim prensibimiz, muhtelif bütçe müzakerelerinde de maruzatta bulunmuştum, üniversite tahsilini yatılı bir halde yapmamaktır. Bu demek üniversite tahsilini yapan gençler içinde hali vakti müsait olmayan veya olup ta bir bilim muhiti içinde parasını vererek yaşamak isteyenlere bu yaşama imkânını vermemek değildir. Biz Tarih-Dil fakültesini leyli kurduk. Fakat yatılı kısmının çok fena idare edildiğini gördük. Muayyen bir binası yoktu. Evkaf apartmanı içinde kâfi derecede inzibatlı değildi. Derhal kökten, radikal hareket ettik. Yatılı olan çocuklara burs verdik. Burs alan gençler birçok memleketlerde olduğu gibi, ikisi üçü birleşerek ve yaşamak için ekmek elden su gölden değil kendilerine verilen para ile, ailesinden aldığı bir yardımı da buna katarak kendilerini, sıkıntı ile de olsa, idare etmek imkânını buldular. Fen Fakültesi için de düşündüğümüz bu olmuştur.” (Yücel, 1999: 98)

Daha önceden ve kendi zamanında kurulmuş olan yüksek öğretim kurumlarında, devletin sağladığı olanaklarla dünya bilim forumuna katılacak seçkin bireylerin, bilim ve düşün insanların yetişmesini ulusal bir bilim ve kültür politikası olarak benimseyen Yücel’in büyük ideali ise Köy Enstitüleri olmuştur. Yakın tarihimizin büyük epistemolojik ve kültürel yenilenme programı olan bu projenin kesintiye uğramasının yarattığı sonuçları başka bir zemine bırakmak koşuluyla, kurucularının düşlerinde ve düşüncelerinde taşıdığı yer ve önem üzerinde durmak gerekmektedir. Köy Enstitülerinin kuruluş yıl dönümlerini bayram olarak nitelendiren Yücel şunları söylemektedir:

“Diyenler vardır ki, hatıralar ihtiyarların oyuncaklarıdır. Belki siz de dersiniz ki, top atmış bezirgân, eski defterleri yokluyor. Ne denirse densin ve ne dersiniz deyiniz, bugün benim bayram günüm. Evet, “Nisan 17” benim için bayramdır. Bu bayramda ne kimsenin kimseye şeker verdiği ne büyüklerin eli ne küçüklerin yüzü öpüldüğü görülmez. Bu bayramda dükkanlara, evlere bayraklar çekilmez; davul vurulup zurna çalınmaz. Memleketin herhangi bir yerinde birkaç insan bile bir araya gelip, yenip içilmez; kartlar gönderilip mektuplar yazılıp kişi kişiyi tebrik etmez. Hiçbir köşede hiçbir tören yapılmaz. Sessiz sedasız bir bayram! Anasız babasız bir bayram! Öksüz kimsesiz bir bayram!.. Ama bayram!... Bu bayram başka bayram !.. 17 Nisan, bundan 15 yıl önce Türkiye’de Köy enstitülerinin kurulmasına emir veren kanunun çıktığı gün olduğu için bayramdır. O zaman öğretim çağında olup okula giden çocuklarımızın onda yedisi şehirlerde, onda üçü köylerde bulunuyordu. Halbuki nüfusumuzun onda yedisi köylerde idi. Bu korkunç muvazenesizliği [dengesizlik] nasıl düzeltebilecektik? İkinci Dünya Harbi hemen bütün küreyi sarmış; devlette para yok, elde vasıta yok ... Yetiştirici elemanlar ordudaki hizmetlerine çağrılıyorlar. Tam bir çaresizlik!..” (Yücel, 1966: 136)

Genç Cumhuriyetin aşmak zorunda olduğu maddi ve manevi engelleri ve tarihsel koşulları özetleyen bu satırlar, verilen mücadelenin büyüklüğünü göstermesi bakımından önemlidir. Eğitim hakkını teslim etmek... her bireyin nitelikli ve kendini gerçekleştirmesi için gerekli eğitim-öğretim hakkını özgürce kullanabilmesine fırsat vermek... Çünkü Cumhuriyet fırsat demektir. Devlette para yok ama yılgınlık da yok. Olanakları olmadığı için cehaletin

karanlığına Cumhuriyetin hiçbir ferdi teslim edilemezdi. Bütün dünyaya örnek olacak bir proje niteliğinde karşımıza çıkan Köy Enstitüleri bu kavrayışın bir ürünü olmuştur.

Sonuç

Anadolu Aydınlanmasının bilimsel ve kültürel art alanının kalıcılığını ve sürekliliğini sağlayacak atılımların gerçekleştirilmesinin öncülerinden olan Hasan-Âli Yücel, Türkiye Cumhuriyeti'nin en etkili Millî Eğitim Bakanlarından biri olarak, Atatürk devrimlerinin eğitim alanında kurumsallaşmasında büyük bir rol oynamıştır. Bu bağlamda, bilimsel, çağdaş ve laik bir eğitim anlayışı ekseninde hem alanlarında yetkin ve yeterli öğretmenlerin yetiştirilmesinde hem de eğitimin üretimle birleştirilmesinde ilerici bir model sunan, Köy Enstitülerinin mimarlarından biridir. Bunun yanında, çağdaş uygarlığın felsefe ve sanat gibi evrensel değerlerine olan aşinalığıyla ve bu alanlarda verdiği eserlerle aynı zamanda bir Cumhuriyet aydını olduğunu göstermiştir. Nitekim eğitim aracılığıyla bu niteliklere sahip bireyleri yetiştirmek ve bu yoldan toplumsal dönüşümü gerçekleştirmek ve kırsal kalkınmayı başlatmak amacıyla tasarlanan projenin esasları ise şunlardır:

- 1- Köyden kız-erkek ilk okulu bitirmiş çocuklardan almak.
- 2- Onları köy hayatının şartlarına uygun bir çevre içinde 5 yıllık bir eğitime tabi tutmak.
- 3- Yalnız okuyup yazma öğreten ve müfredat organlarındaki dersleri okutan pasif bir insan değil, Cumhuriyetin ve inkılabın adamı olarak köyde önder olma vasfında, köy hayatında işe yarar öğretmen yetiştirmek.
- 4- Okuyup yatacakları ve yaşayacakları yerleri, başlarına bilirkişiler koyup bunları kendilerine yaptırmak.
- 5- Öğretmen çıktıkları zaman gidecekleri köye toprakla, bahçe ile ve köy işleriyle vazifelendirip kendilerini devamlı surette bağlı kılmak. (Yücel, 1966: 137)

Bu hususları sıraladıktan sonra Yücel şunları bildirmektedir: “1940 ile 1942 yılı arasında 17 Köy Enstitüsü bu esaslara göre kuruldu. Çocuklarımız, yağmur, kar, soğuk, sıcak demediler; canla başla çalıştılar. Onlara müdürlük, öğretmenlik eden meslektaşlarımız, tıpkı bu çocuklar gibi sıvanmış kolları, çamurlanmış elleriyle bugün devlete yüzlerce milyon lira kıymetinde binalar armağan ettiler.” (Yücel, 1966: 136-137)

Bütün bu anlatılanlar, problemlere bilimin yol göstericiliğinde ve aklın ışığında yaklaşmayı vazgeçilmez bir ilke olarak benimsemiş olan Hasan-Âli Yücel'in Cumhuriyet ile gerçekleşmeye başlayan yeni hayatın değer, ilke ve kurallarına sıkı sıkıya bağlı, bilime, düşünceye ve sanata değer veren gerçek bir entelektüel, eğitimci ve devlet insanı olduğunu açıkça göstermektedir. Kendisinin 8 Mart 1954 tarihinde kaleme aldığı adeta bir veda notunu andıran el yazısı metninde şunları belirtmektedir: “On beş yıl sonra, bir gecenin sabaha karşısında gönlüm huzur ve ıftiharla dolu, her cildi karıştırdım. Benden sonra geleceklere bundan daha kıymetli ne bırakabilirim, diye düşündüm. Olsa olsa bu işleri yapmaya imkân veren milletime minnetimi.” 8 Mart 1954 Yücel Bu sözlerden sonra söylenmesi gereken sanırım kendisinden sonraki Cumhuriyet neslinin de kendisine bırakacağı tek şey Yücel'e olan minnettarlığıdır.

Çıkar Çatışması Beyanı

Makale kapsamında herhangi bir kurum veya kişi ile çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Etik Beyanı

Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur. Etik Kurul izni ile ilgili; bu makalenin konusunu oluşturan çalışmanın yazarı ve hakemleri, Etik Kurul İznine gerek olmadığını beyan etmişlerdir.

Kaynaklar

- Özata, M. (2007). *Atatürk, Bilim ve Üniversite*. Ankara, TÜBİTAK Popüler Bilim Kitapları.
- Anamur, H. (1998). Hasan-Âli Yücel ve Bir Aydınlanma Yolu Olarak Çeviri. S. Boybeyi (Dü.), 100. *Doğum Yıldönümünde Hasan-Âli Yücel (18 Şubat 1998, Ankara)* içinde (s. 115-133). Ankara, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı.
- Aristoteles. (1985). *Metafizik* (Cilt 1). (A. Arslan, Çev.) İzmir, Ege Üniversitesi.
- Atatürk, G. M. (2020). *Gençler İçin Fotoğraflarla Nutuk* (30 b.). (S. Özel, E. Ş. Erdinç, Dü, P. Güven, & N. Özmel Akın, Çev.) İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Aydın, S. (1992, 09 01). Gazi Mustafa Kemal'in Samsun Öğretmenleri ile Konuşması (22. IX. 1924). *Atatürk Yolu Dergisi*, 3 (9).
- Bacon, F. (1904). *Novum Organum*. J. Devey (Dü.) içinde, *The Physical and Metaphysical Works of Lord Bacon* (s. 380-448). London, George Bell and Sons.
- Bacon, F. (2003). *The New Organon*. (L. Jardine, & M. Silverthorne, Dü) Cambridge, Cambridge University Press.
- Bulut, Y. (2008). Hasan Âli Yücel: İcraatları ve Eserleriyle Bir Eğitim Bakanının Portresi. *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 6 (12), 665-684.
- Erdem, A. R. (2012, Yaz). Atatürk'ün Liderliğinde Üniversite Reformu: Yükseköğretim ve Bilim Tarihimizde Dönüm Noktası. *Belgi* (4 / II), 376-388.
- Fleischacker, S. (2013). *Kant's Questions: What is Enlightenment?* New York, Routledge: The Taylor & Francis Group.
- Güvenç, B. (1998). Maarif Vekili Hasan-Ali Yücel. S. Boybeyi (Dü.) içinde, 100. *Doğum Yıldönümünde Hasan-Âli Yücel (18 Şubat 1998, Ankara)* (s. 19-25). Ankara, Atatürk Kültür Merkezi.
- Guy, P. (1966). *The Enlightenment: An Interpretation the Rise of Modern Paganism*. New York, W. W. Norton & Company.
- Horkheimer, M., & Adorno, T. W. (2002). *Dialectic of Enlightenment Philosophical Fragments*. (G. S. Noerr, Dü., & E. Jephcott, Çev.) Stanford, California, Stanford University Press.
- Kant, I. (1984). Aydınlanma Nedir Sorusuna Yanıt (1784). *Seçilmiş Yazılar* (N. Bozkurt, Çev., s. 213-221). içinde İstanbul, Remzi Kitabevi.
- Kocatürk, U. (1984). *Atatürk'ün Fikir ve Düşünceleri*. Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi.
- Sönmez, Ş. (2000). *Eğitim ve Siyasette Hasan-Âli Yücel*. Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Sarton, G. (1924). The new humanism. *Isis*, 6 (1), 9-42.

- Sayılı, A. (1963). Ortaçağ İslam Dünyasında İlmi Çalışma Temposundaki Ağırlaşmanın Bazı Temel Sebepleri (Avrupa ile Mukayese). *Araştırma Felsefe Araştırmaları Enstitüsü Dergisi* (1), 5-69.
- Sayılı, A. (1996, Mayıs). Atatürkle Bir Sınav Anısı. *Erdem (Aydın Sayılı Özel Sayısı I)*, 9 (25), 59-67.
- Sayılı, A. (1996). George Sarton ve Bilim Tarihi (Çev. M. Dosay, R. Duran). *Erdem, Aydın Sayılı Özel Sayısı-1*, 9 (25), 117-153.
- Sezgin, F. (2008). *İslam'da Bilim ve Teknik* (Cilt 1). (H. Kaplan, A. Aliy, Dü, & A. Aliy, Çev.) İstanbul, Türkiye Bilimler Akademisi, İstanbul Büyükşehir Belediyesi, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı.
- Sezgin, F. (2019, Mart). Bilim Tarihi Sohbetleri. *Bilim Tarihi Sohbetleri*. (S. Turan, Röportaj Yapan) İstanbul, Pınar Yayınları.
- Şengör, A. M. (2005). *Hasan-Ali Yücel ve Türk Aydınlanması* (3 b.). Ankara, TÜBİTAK Yayınları.
- Topdemir, H. G. (2024). Fuat Sezgin ve Türk Bilim Tarihçiliğine Katkıları. H. G. Topdemir, & T. T. Gözütok (Dü) içinde, *Bilim Tarihi Yazıları, Türkiye Cumhuriyeti'nin 100. Yılına Armağan* (s. 57-87). İstanbul, Kabalcı Yayıncılık.
- Topdemir, H. G. (2025). İlim ve Bilim Kavramlaştırmaları: Tarihsel Bir Sorgulama. A. Şimşek (Dü.) içinde, *Kavram Tarihi Çalışmaları* (s. 524-552). İstanbul, Vakıfbank Kültür Yayınları.
- Topdemir, H. G., & Unat, Y. (2019). *Bilim Tarihi*. Ankara, Pegem Akademi.
- Uluğbay, H. (1998). 100. Doğum Yıldönümünde Hasan-Âli Yücel Toplantısı Açış Konuşması. S. Boybeyi (Dü.) içinde, *100. Doğum Yıldönümünde Hasan-Âli Yücel (18 Şubat 1998, Ankara)* (s. 1-7). Ankara, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı.
- Yücel, H.-Â. (1940, Mayıs 19). Giriş. *Tercüme*, 1 (1), 1-2.
- Yücel, H.-Â. (1956). Duhamel'in Dedikleri. G. Duhamel içinde, *Yeni Türkiye Bir Garp Devleti* (C. Yücel, Çev., s. 84-88). Ankara, İş Bankası Yayınları.
- Yücel, H.-Â. (1966). *Hürriyet Gene Hürriyet* (Cilt 2). Ankara, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Yücel, H.-Â. (1971). *İyi Vatandaş İyi İnsan* (3 b.). İstanbul, Türkiye İş Bankası.
- Yücel, H.-Â. (1993). *Milli Eğitimle İlgili Söylev ve Demeçler, H. Â. Yücel Külliyyatı I*. Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Yücel, H.-Â. (1998). Londra'da Toplanan Birleşmiş Milletler Eğitim, Kültür ve Bilim Konferansındaki Konuşması. S. Boybeyi (Dü.) içinde, *100. Doğum Yıldönümünde Hasan-Âli Yücel (18 Şubat 1998, Ankara)* (s. 163-164). Ankara, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı.
- Yücel, H.-Â. (1999). *Hasan-Âli Yücel'in TBMM Konuşmaları* (Cilt 2, 1943-1946). (C. Y. Eronat, Dü.) Ankara, TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları.
- <https://www.ktb.gov.tr/TR-96304/ataturk39un-genclige-hitabesi.html> (Erişim: 10.04.2025).
- <https://www.ktb.gov.tr/TR-96294/10-yil-nutku.html> (Erişim: 10.04.2025).